

राष्ट्रीय मानव अधिकार आयोग

संकटकालमा मानव अधिकार अवस्थाको अनुगमन प्रतिवेदन सारांश

(वि.सं. २०६१ माघ १९ गते देखि २०६२ बैशाख १६ गतेसम्म लगाइएको संकटकालीन अवधिको मानव अधिकार अवस्थाको अनुगमन प्रतिवेदन)

१ पृष्ठभूमी

विशेष परिस्थितिमा तोकिएको प्रकृया पुरा गरि संकटकालको घोषणा गर्न सकिने व्यवस्था नेपाल अधिराज्यको संविधान २०४७ को धारा ११५ र नागरिक तथा राजनीतिक अधिकार विषयक महासन्धी १९६६ को धारा ४ ले गरेका छन्। २०४६ सालमा प्रजातन्त्रको पुर्नव्हाली भएपछि मुलुकमा ३ पटक संकटकालीन अवधिको घोषणा भईसकेको छ। यी सबै संकटकालीन अवधिमा मानव अधिकार अवस्थाको बारेमा आयोगले अनुगमन गरेको थियो। त्यसरी गरिएको अनुगमनबाट संकटकालको अवधिमा मानव अधिकारको व्यापक उलंघन भएको पाईएको थियो। आयोगले २०६१ माघ १९ गतेदेखि २०६२ बैशाख १६ गतेसम्म लागु भएको संकटकालमा मानव अधिकार अवस्थाको बारेमा अनुगमन गरि सो अवधिको मानव अधिकार स्थितिको समीक्षा गरेको छ। यस अवधिमा आयोगका अधिकृत कर्मचारी सम्मिलित ७० वटा टोलीले मुलुकका विभिन्न जिल्लामा गई समग्र मानव अधिकारको स्थितिबारे अनुगमन गरी मानव अधिकारका उल्लंघन र ज्यादतीको घटनाको तथ्य संकलन गरेको थियो। यस क्रममा शाही नेपाली सेना अन्तर्गतका ९ वटा व्यारेकको अनुगमन गरी त्यहाँ वन्दी वनाइएका २३ जना वन्दीलाई आयोगले भेटेको थियो। त्यस्तै आयोगले संकटकालको घोषणा भएको लगतै विभिन्न राजनीतिक दलका कार्यालय, मानव अधिकारको क्षेत्रमा कार्यरत संघसंस्थाका कार्यालय, प्रकाशन तथा प्रशारण गृह, थुनुवा केन्द्र आदि ठाउँमा अनुगमन गरी सो सम्बन्धमा आयोगले तत्काल सुधार गर्नुपर्ने स्थितिका बारेमा श्री ५ को सरकारलाई विभिन्न मितिमा सिफारिस समेत गरेको थियो। त्यसलाई यस प्रतिवेदनमा उल्लेख गरिएको छ।

२ संकटकालमा मानव अधिकारको अवस्था

संकटकालको अवधिमा मानव अधिकारको अवस्थाको अनुगमनबाट निलम्बनमा परेका र नपरेका दुवै अधिकारहरूको व्यापक रूपमा उलंघन भएको पाईएको थियो भने ने.क.पा. (माओवादी) बाट समेत ज्यादती भएको पाईएको थियो। आयोगको अनुगमनबाट यस अवधिमा विशेष गरेर देहायको अधिकारहरूको विशेष रूपमा उलंघन भएको पाईएको थियो।

२.१ जीवनको अधिकार

- मोरङ्गको कानेपोखरीमा एकजना सर्वसाधारण व्यक्ति सुरक्षाकर्मीको गोलीबाट मारिएको घटनामा आयोगले अनुसन्धान गरी दोषी उपर कारबाही र मृतकका हकवाला पीडितलाई क्षतिपूर्ति उपलब्ध गराउन सिफारिस गरिसकेको छ।
- मोरङ्ग जिल्लाको जाँतेमा सरस्वती पूजा गर्न नुहाएर आईरहेका ३ जना विद्यार्थीहरू सेनाको गोलीबाट मारिएको जुन आयोगको अनुसन्धानको क्रममा रहेको छ।
- पात्पाय जिल्लाका धैरेनीमा २०६१ साल चैत्र ९ गते ३ जना विद्यार्थीहरू शाही नेपाली सेनाको कारबाहीबाट मारिएको। सो विषयमा श्री ५ को सरकारको प्रतिकृयाको लागि पठाइएकोमा हालसम्म जवाफ प्राप्त नभएको।
- दोलखा जिल्लाको जफेमा २०६१ साल चैत्र १३ गते ने.क.पा. माओवादीद्वारा ३ जना सुरक्षार्मीको अपहरण गरि मारिएको, सो विषयमा आयोगमा अनुसंधान भईरहेको।
- नवलपरासीको सोमनी गा.वि.स.मा मिति २०६२०१०२ गते ने.क.पा. (माओवादी) द्वारा १० जना गाउँलेहरुलाई मारिएको तथा गाउँलेहरुका घर जलाइएको र घाईते समेत बनाइएको। यस अधि माओवादीको विरुद्धमा बनेको प्रतिकार समितिले २०६१ साल फागुन ११ गते १ व्यक्तिलाई यातना दिई गोली हानी मारेको। सो विषयमा श्री ५ को सरकार समक्ष सिफारिश गरिसकेको।

- सिन्धुपाल्चोकको पीपलडाँडामा ने.क.पा. (माओवादी) द्वारा २०६२ साल बैशाख १४ गते स्थानीय ३ जना बासिन्दा मारिएको तथा आगजनीका घटनाहरू समेत भएको । सो विषयमा श्री ५ को सरकार समक्ष सिफारिस गरिसकिएको ।
- संकटकालको समयमा वर्दिया जिल्लाको मोहम्मदपुरमा भएको माओवादी र सुरक्षाकर्मीबीच भएको भिडन्तमा ४ जना महिला समेत ५३ जनाको मृत्यु भएको । सो घटनामा गैर सैनिक व्यक्तिहरुको समेत मृत्यु भएको भन्ने सम्बन्धमा अनुसन्धान जारी रहेको ।
- कपिलवस्तु जिल्लाको गणेशपुर गा.वि.स.मा प्रतिकार समितिको नाउँमा ३१ जना, माओवादीबाट १४ जना र सुरक्षाकर्मीबाट १ जना गरि ४६ जना मारिएको । सो घटनाको सम्बन्धमा श्री ५ को सरकार समक्ष सिफारिस प्रस्तुत गरिसकिएको ।
- संकटकालको अवधिमा सरकारको तर्फबाट ४३८ र माओवादीको तर्फबाट १५४ गरि जम्मा ५९२ जना नागरीकहरू मारिएको तथाङ्ग प्राप्त हुन आएको छ ।
- संकटकालको अवधिमा जीवनको अधिकार सम्बन्धी ३४ वटा उजुरीहरु आयोगमा दर्ता भएका थिए ।

२.२ स्वतन्त्रता तथा सुरक्षाको अधिकार

- देशमा संकटकालको अवस्थाको घोषणा हुने वितकै राजनैतिक दलका प्रमुख नेताहरूलाई निवास मै नजरबन्दमा राखियो भने राजनीतिक पार्टीका अन्य नेता तथा कार्यकर्ताहरूलाई गिरफ्तार गरि नजरबन्दमा राखियो । प्रमुख राजनैतिक दलका कार्यालयमा सुरक्षाकर्मी तैनाथ गर्ने, निगरानी राख्ने कार्य भएको पाइयो ।
- सरकारद्वारा क्तिपय राजनैतिक दलका नेता तथा कार्यकर्ता, पत्रकार, कानून व्यवसायी, प्राध्यापक लगायत मानव अधिकारकर्मीलाई विना सूचना स्थानहद गरियो । जसमा राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगका सदस्यहरू समेत पर्नुभएको थियो । त्रिभुवन अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थलबाट उपत्यका बाहिर जाने क्रममा रहेका २५ जना व्यक्तिहरूलाई सुरक्षाकर्मीद्वारा विना कारण मौखिक आधारमा फर्काईएको थियो ।
- संकटकालको शुरुवातसँगै घरमै नजरबन्दमा राखिएकाहरूको मानव अधिकारको स्थितिको बारेमा जानकारी लिन गएको आयोगका पदाधिकारी सम्मिलित अनुगमन टोलीलाई समेत नजरबन्दमा राखिएका व्यक्तिहरूसँग भेट गर्न नदिई त्यहाँ उपस्थित सुरक्षाकर्मीद्वारा फर्काईएको थियो । आयोगको थप प्रयासपछि दोश्रो पटक मात्र आयोगका अध्यक्ष र सदस्यहरू सहितको टोलीले नजरबन्दमा रहेका नेताहरूको अवस्थावारे जानकारी लिएको थियो । नजरबन्द तथा स्थानहदमा रहेका व्यक्तिहरूलाई पत्रपत्रिका पढ्न र रेडियो सुन्न तथा टेलिभिजन, हेन्वाट बज्चित गरिएको थियो । आयोगको सिफारिस पश्चात गोरखापत्र, राइजिड नेपालसम्म उपलब्ध गराईएको पाईयो । आयोगबाट पुनः अनुगमन गर्दा अन्य दैनिक तथा साप्ताहिक पत्रिका उपलब्ध गराईएको पाईएन । त्यस्तै नजरबन्दमा रहेका व्यक्तिको घरमा रहेका टेलिफोन घरका परिवारले समेत प्रयोग गर्न नपाउने गरि काटिएको थियो । तर प्रयोग नगरिएको टेलिफोनको महसुल भने तिर्न लगाईएको पाईयो । नजरबन्द तथा स्थानहदमा राखिएका व्यक्तिहरूलाई बाट्य सम्पर्कबाट बज्चित गरिएको पाईएको थियो । सुरक्षाकर्मीहरूले नजरबन्द राखिएको व्यक्ति बाहेक घरका अन्य सदस्यहरूलाई घरभित्र बाहिर गर्दा अनावश्यक जाँचबुझ गरी दुःख हैरानी दिने गरेको गुनासो पनि अनुगमन टोली समक्ष आएको थियो ।
- आयोगको अनुगमनबाट यस अवधिमा कूल २०८५ जना व्यक्तिहरूलाई पकाउ गरिएको पाईएको थियो । तर संकटकालीन अवस्थामा सञ्चार माध्यम माथि लगाईएको प्रतिवन्ध लगायतका कारणहरूले पकाउमा परेका सबै व्यक्तिहरूको विवरण लिन नसकिएको हुँदा संख्या यो भन्दा बढी हुन सक्छ ।
- यस अवधिमा पकाउमा परेका व्यक्तिहरूको सम्बन्धमा सम्मानित सर्वोच्च अदालत लगायत विभिन्न पुनरावेदन अदालतहरूमा परेका बन्दीप्रत्यक्षीकरणका अधिकांश रिटहरु गैरकानूनी रूपमा थुनामा राखेको आधारमा जारी भएको पाईन्छ । नेपाल बार एशोसियसन कानूनी सहायता परियोजनाका अनुसार उक्त परियोजनाले संकटकालको अवधिमा सर्वोच्च अदालतमा ३१६ वटा बन्दी प्रत्यक्षीकरणका रिटहरु दर्ता गराएको थियो जसमध्ये अधिकांश जारी भएका थिए ।
- सम्मानित अदालतको आदेशको अवज्ञा गर्दै सरकारले अदालतको आदेशले रिहा भएका व्यक्तिहरूलाई सुरक्षाकर्मीद्वारा पुनः गिरफ्तार गरि मानव अधिकारको उलंघन गरेको पाईन्छ । यस अवधिमा १२ जना व्यक्तिहरूलाई पुनः गरिफ्तार गरिएको जानकारी प्राप्त हुन आएको छ । आयोगको टोलीको उपस्थित मै पनि अदालत परिसरबाटै गिरफ्तार गरिएको पाईएको थियो भने थुना मुक्त गर्ने गरी प्रमुख जिल्ला अधिकारीको आदेशको विपरीत पुनः सादा पोशाकमा आएका सुरक्षाकर्मीद्वारा गाडीमा राखि अनुसन्धान तथा छानविन केन्द्र सुन्दरीजलबाट समेत गिरफ्तार गरिएको पाईयो ।

- रातीको समयमा सादा पोशाकका सुरक्षाकर्मीले विना पुर्जी गिरफ्तार गर्ने कार्य समेत यस अवधीमा भएको थियो ।
- आयोगले विभिन्न थुनुवा केन्द्रहरूको अनुगमन गर्दा नजरबन्दमा राखिएका विरामीहरूको उपचार नगरिएको, स्वयं उपचार गर्दू भन्ने विरामीहरूलाई पनि उपचार गर्न नदिईएको पाईएको थियो ।
- थुनुवा केन्द्रहरूमा खान, लुगा सरसफाई गर्न तथा नुहाउनको लागि पर्याप्त पानीको असुविधा थियो ।
- नजरबन्द तथा स्थानहरूमा रहेका व्यक्तिहरूलाई पत्रपत्रिका पढ्न, रेडियो सुन्न, टेलिभिजन हेन्त तथा बाह्य सम्पर्कबाट बच्चित गरिएको पाईएको थियो । यस सम्बन्धमा आयोगले त्यस्ता व्यक्तिहरूलाई मौलिक तथा कानूनी अधिकारहरूबाट बच्चित नगर्न तथा कानूनले रोक नलगाएका प्रकाशित पत्रपत्रिका, रेडियो, टेलिभिजन, लगायत नीजहरूले रोजेको पुस्तक अध्ययन गर्ने व्यवस्था समेत मिलाउन मिति २०८११११२ मा श्री ५ को सरकारलाई सिफारिस गरि पठाइएकोमा सो सिफारिस कार्यान्वयन गर्ने व्यवस्था मिलाउन गृह मन्त्रालयले आदेश जारी गरेको पत्रको बोधार्थ आयोगमा प्राप्त भएपनि तत् पश्चात आयोगको टोलीबाट पुऱः अनुगमन गर्दा सो को व्यवहारमा कार्यान्वयन भएको पाईएन ।
- अनुगमनको क्रममा एउटै सानो कोठामा क्षमता भन्दा बढी धेरै जनालाई कोचेर राखिएको पाईएको थियो ।
- यस अवधीमा आयोगले १०४ पटक थुनुवा केन्द्रहरूको निरिक्षण गरि त्यहाँ प्राप्त तथ्यहरूको आधारमा थुनुवा बन्दीहरूका अधिकार उपलब्ध गराउन श्री ५ को सरकारलाई विभिन्न मितिमा सिफारिस गरेको थियो ।
- यस अवधीमा सुरक्षाकर्मीद्वारा वेपत्ता पारिएको भनि ७१, माओवादिवाट अपहरण गरिएको १७, गैर कानूनी थुना सम्बन्धी १८, आवतजावतमा रोक लगाएको सम्बन्धी २, माओवादीद्वारा तालाबन्दी सम्बन्धी ३ र विस्थापित सम्बन्धी १२ गरी जम्मा ११३ वटा उजुरीहरू आयोगमा पर्न आएका थिए ।
- संकटकाल के समयमा ने.क.पा. (माओवादी) ले राजधानी लगायत देशका विभिन्न स्थानमा नाकाबन्दी गर्ने, बन्द गर्ने, सार्वजनिक यातायात अवरुद्ध पार्ने, सर्व साधारणहरू आवत जावत गर्ने सार्वजनिक स्थानहरूमा विष्फोटक पदार्थ राख्ने जस्ता कार्य गरि सर्वसाधारणको आवत जावतमा अवरोध खडा गरेको पाईएको थियो ।

२.३ सुचना तथा सञ्चारको अधिकार

- संकटकालको घोषणा संगै टेलिफोन ईमेल ईन्टरनेट लगायतका सञ्चार माध्यमहरू बन्द गरिएकाले सञ्चारको क्षेत्रमा अन्यौलिता देखा परेको थियो । मोबाईल फोन संकटकालीन अवधिभर खुलेन । अन्य टेलीफोन सेवा संकटकाल घोषणा गरिएको एक हप्तापछि क्रमशः खुल्दै गएका थिए ।
- टेलिफोन सेवा अवरुद्ध गरिएको भएपनि सो समयको महशुल भने लिने कार्य भएको जानकारी प्राप्त हुन आएको छ ।

२.४ प्रेस तथा छापाखाना सम्बन्धी अधिकार

- संकटकालको घोषणामा नै प्रेस तथा छापाखाना सम्बन्धी हक्को निलम्बन गरिएको थियो ।
- आयोगको अनुगमनबाट समाचारमा सेन्सर गरिएको, सेन्सरसिप राजधानीका भन्दा राजधानी बाहिरका पत्रपत्रिकाहरूलाई कडा रूपमा गरिएको, प्रकाशन तथा प्रशासरण गृहभित्र हतियार सहितका सुरक्षाकर्मी तैनाथ गरिएको, सञ्चार माध्यमका कार्यालयहरूमा सुरक्षाकर्मीद्वारा कडा निगरानी राखिएको, संकटकालको शुरुका दिनमा प्रकाशन गृहसँग सम्बन्धित व्यक्तिहरूलाई प्रशासनिक एवं सुरक्षाकर्मी निकायबाट श्री ५ को माघ १९, २०८१ को शाही कदममा सहयोग पुग्ने समाचार मात्र छाप दबाव दिईएको, विरोध प्रदेशनमा फोटो खिच्ने केही पत्रकारहरूको क्यामरा खोसिएको, एफ.एम. बाट समाचार प्रसारणमा रोक लगाईएको, प्रसारणमा भएको बन्देजले समाचार संकलन तथा प्रसारणमा संलग्न पत्रकारहरू बेरोजगार हुने अवस्था आएको थियो । समाचार लेखेकै कारण पत्रकारहरूलाई गिरफ्तार गरि लामो समय सम्म थुनामा राखिएको पाईएको थियो । यसरी गिरफ्तार हुने पत्रकारहरूमा पत्रकार महासंघका पदाधिकारीहरू लगायत सरकारी सञ्चार माध्यममा काम गर्ने पत्रकारहरू समेत थिए ।
- संकटकालीन अवधिको घोषणा भएपछि धेरै पत्रपत्रिकाहरू लामो समयसम्म बन्द भएका थिए ।। दाङ जिल्लाबाट प्रकाशन हुने युगवोध दैनिक, गाउँघर साप्ताहिक र धरानबाट प्रकाशित हुने ब्लाष्ट दैनिकको प्रकाशन रोक्न आदेश दिएकोमा नेपाल पत्रकार महासंघले विरोध गर्दै विज्ञप्ति जारी गरेको थियो ।
- सञ्चार माध्यमलाई सरकारले दिएको एकपक्षीय समाचार प्रवाह गर्नु पर्ने बाध्यता थियो । आफैले तथ्यको आधारमा संकलन गरेको घटनाको समेत पत्रकारले समाचार प्रकाशन गर्ने पाएका थिएनन् ।

- संकटकालमा देशभित्रका मात्र होइन विदेशबाट प्रशारण भएका विदेशी सञ्चार माध्यमहरू नेपाल वान, स्टार न्युज, जि न्युज, आज तक, बि.बि.सी. नेपाली सेवा (एफ. एम. बाट प्रसारण गर्न रोक लगाईएको), बि.बि.सी., सी. एन.एन. लगायतका समाचार प्रसारण माध्यमहरूमा समेत प्रतिबन्ध लगाइएको थियो ।

२.५ शान्तिपूर्वक भेला हुने अधिकार

- संकटकालको अवधिमा शाही घोषणाको समर्थनमा देशका विभिन्न भागमा जुलुश प्रदेशन गर्न दिईयो । तर राजनैतिक दल, विद्यार्थी, संघसंगठन, मानव अधिकारवादी संघसंस्था आदिले देशका विभिन्न भागमा शाही घोषणाको विरोधमा निकालेको जुलुशमा सुरक्षाकर्मीले हस्तक्षेप गरि सयौ व्यक्तिहरूलाई गिरफ्तार गरेको थियो ।

२.६ यातना, अपमानजनक तथा अमानवीय व्यवहार विरुद्धको अधिकार

- शाही नेपाली सेना पोखराको पृथ्वीनारायण क्याम्पसको छात्रवासमा प्रवेश गरी विद्यार्थीहरूलाई पकाउ गरी सेनाको व्यारेकभित्र बंकरमा राखी कुटपिट गरेको तथा गोली समेत चलाएको र एक छात्रा सेनाले चलाएको गोली लागि घाईते भएको पाईएको थियो । सो घटनाको आयोगले अनुसन्धान गरेको थियो ।
- संकटकालको अन्त्यतिर कञ्चनपुरको जनज्योति क्याम्पसमा सुरक्षाकर्मीहरू प्रवेश गरि विद्यार्थीहरूलाई मानसिक सन्त्रासमा पारी गोली चलाउँदा ३ जना विद्यार्थीहरू घाईते भएका थिए । उक्त घटनाको आयोगबाट अनुसन्धान गरि सुरक्षाकर्मीद्वारा विद्यार्थीहरूलाई मानसिक सन्त्रास समेत देखाई गोली प्रहार गरिएको पाईएकोले प्रत्येक घाईतेलाई रु. ५०,००००- का दरले क्षतिपूर्ति उपलब्ध गराउन तथा दोषीलाई कारबाही गर्न एवं घाईतेहरूको उपचारमा लागेको खर्च राज्यबाट व्यहोर्न श्री ५ को सरकारलाई मिति २०६११२६ मा सिफारीस गरेको थियो ।
- संकटकालको समयमा शान्तिपूर्ण विरोध प्रदर्शन गर्ने राजनितिक दलका नेता कार्यकर्ताहरूलाई जनकपुर, जलेश्वर आदि ठाउँमा मिति २०६१११७ र २०६११२६ मा सुरक्षाकर्मीले पकाउ गरी ट्रक गाडीमा राखिसकेपछि समेत निर्धार्त कुटपिट गरी यातना दिई केही प्रदर्शनकारीको टाउको फुटेका, हात भाँचिएको समेत पाइयो । नजरबन्दमा राखिएका वन्दीहरूलाई सुरक्षाकर्मीले मानसिक यातना दिएको र अमानवीय व्यवहार गरेको तथ्य आयोगले काठमाण्डौ स्थित २ नं. गण महाराजगञ्ज तथा विभिन्न जिल्लाका कारागार, हिरासत तथा थुनुवा केन्द्रहरूको अनुगमनबाट पाईएको थियो ।
- विभिन्न थुनुवा केन्द्रहरूमा बन्दीहरूलाई यातना दिई मानव अधिकारको उलंघन भएको भनि राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगमा संकटकालको अवधिमा ४८ वटा उजुरीहरू दर्ता भएका थिए ।

२.७ निष्पक्ष सुनुवाइको अधिकार

- संकटकालको अवधिमा निलम्बनमा नपरेका अधिकारहरूको रक्षार्थ परेका रिटहरूको सुनुवाई गर्ने कि नगर्ने भन्ने सम्बन्धमा सर्वोच्च अदालतमा मुद्दा समेत परि यसमा निर्णय हुन लामो समय लाग्यो । संकटकाल लागेको करीब २ महिनापछि २०६१ चैत १८ गते मात्र सम्मानित सर्वोच्च अदालत विशेष इजलाशबाट निलम्बनमा परेका अधिकार बाहेक अन्य मौलिक हक अधिकारहरूको उपचारको लागि सर्वोच्च अदालतमा असाधारण अधिकार क्षेत्र प्रयोग गरी रिट दर्ता हुने आदेश भएको थियो ।
- संकटकाललाई नै आधार मानेर श्री ५ बाट आदेश मार्फत नेपाल अधिराज्यको संविधान २०४७ को धारा ११५ (७) बमोजिम भ्रष्टाचार नियन्त्रण शाही आयोगको स्थापना गरियो । भ्रष्टाचार नियन्त्रणको लागि नेपाल अधिराज्यको संविधान २०४७ को धारा ९७ अन्तर्गत स्थापना भई सकृद रहेको अस्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग छँदा छँदै एउटै निकायबाट अनुसन्धान, अभियोजन तथा मुद्दा फैसला गर्ने सम्मको अधिकार सम्पन्न आयोगको गठनलाई लिएर विभिन्न क्षेत्रबाट संवैधानिक तथा कानूनी प्रश्नहरू पनि उठाइए, जुन हाल सर्वोच्च अदालतमा विचाराधिन अवस्थामा रहेको छ ।
- सरकारले अदालतको आदेशमा रिहा भएका व्यक्तिहरूलाई तत्कालै पुनः पकाउ गरिने कार्य गरेपछि त्यस विरुद्ध श्री ५ को सरकारलाई विपक्षी बनाई अदालतको मानहानी अन्तर्गत सर्वोच्च अदालतमा मुद्दाहरू दर्ता भएको पाइन्छ । पुनः गिरफ्तार हुने आशंकित वन्दीहरूको आयोगले अदालत तथा वन्दी छाडिने ठाउँ थुनावा केन्द्रमा गई अनुगमन गरेको थियो ।

२.८ शिक्षा सम्बन्धी अधिकार

- शहरी क्षेत्रका शैक्षिक संस्थाहरूमा सुरक्षाकर्मीहरू तैनाथ गरिएका थिए । सुरक्षाकर्मीहरूले पोखरा, कञ्चनपुर लगायत विभिन्न ठाउँका शैक्षिक संस्थाहरूभित्र प्रवेश गरि विद्यार्थीहरू पकाउ गर्ने, यातना दिने तथा गोली

चलाउने सम्मका कार्य गरेको पाईएको थियो । जसबाट लामो समयसम्म शैक्षिक संस्थाहरु बन्द हुन पुगी विद्यार्थीहरुको पठनपाठनमा प्रभाव परेको पाइयो ।

- आयोगको अनुगमनबाट संकटकालीन अवधिमा १६६ जना विद्यार्थीहरु पकाउ परेको पाईयो ।
- पकाउमा परेका कतिपय विद्यार्थीहरुलाई परीक्षा दिनबाट बन्चित गरिएको पाइयो ।
- शाही घोषणाको विरुद्धमा विभिन्न शैक्षिक संस्थाहरुले सञ्चालन गरेको विरोध कार्यक्रम र त्यसमा भएको सरकारी हस्तक्षेपले पनि शैक्षिक क्षेत्र तनावग्रस्त हुन पुगि शैक्षिक वातावरणमा प्रत्यक्ष असर परेको पाईन्छ ।
- अयोगको अनुगमनबाट ने.क.पा. (माओवादी) ले पटक पटक शैक्षिक संस्था बन्द गराउने, शिक्षकहरुसंग चन्दा उठाउने, धम्क्याउने, शिक्षक तथा विद्यार्थीहरुलाई अपहरण गरि जर्वजस्ती आफ्ना कार्यक्रमहरुमा सहभागी गराउने, वाल सैनिकको प्रयोग गर्ने कार्यलाई निरन्तरता दिएको पाईएको थियो ।
- माओवादीले विद्यालय परिसरमा बंकर खन्ने, जथाभावी विष्फोटक पदार्थहरु राख्ने कार्य गरि शैक्षिक क्षेत्रमा हस्तक्षेप गरी आतंकित पार्ने गरेको पाईएको थियो ।
- ने.क.पा. माओवादीले नेपालगञ्जको जय वागेश्वरी उच्च मा.वि., एविसी र सेन्ट थोमस स्कूलमा वम विष्फोट गराएका थिए ।

२.९ मानव अधिकार रक्षकहरुको अधिकार

- मानव अधिकारको क्षेत्रमा कार्यरत विभिन्न संघसंस्थाहरुको कार्यालय तथा विभिन्न संचार कार्यालय परिसरमा हतियार सहितका सुरक्षाकर्मीबाट निगरानी राख्ने गरेको तथ्य आयोगको अनुगमनबाट प्राप्त हुन आएको थियो । संकटकालको घोषणा भएकै दिन आयोगले प्रकासन, प्रशारण गृहको अनुगमन गर्दा कान्तिपुर, रेडियो सगरमाथा, राजधानी लगायतका सञ्चार माध्यमहरुमा सुरक्षाकर्मी तैनाथ गरिएको थियो ।
- आयोगको अनुगमनबाट ५७ जना मानव अधिकारकर्मी, पत्रकार, प्राच्यापक, शिक्षक तथा कानून व्यावसायीहरुलाई संकटकालको अवस्थामा पकाउ गरी लामो समयसम्म थुनामा राखिएको पाईएको थियो ।
- आयोगले मानव अधिकारकर्मीहरुको सुरक्षा तथा स्वतन्त्रतालाई दृष्टिगत गरी संकटकालको आरम्भ भए देखि तै मानव अधिकारको क्षेत्रमा कार्यरत संघ संस्थाको कार्यालयहरुको भ्रमण तथा मानव अधिकार रक्षकहरुसँग संयुक्त वैठकको आयोजना गरेको थियो ।
- विभिन्न मानव अधिकारकर्मीहरुलाई विना सूचना र जानकारी स्थानहरुमा राखिएको थियो । मानव अधिकारकर्मीहरुलाई हिडडुल गर्न बन्देज नलागाईएको भन्ने सुरक्षाका उच्च निकायबाट जानकारी लिएर भ्रमणमा जाँदा पनि सादा पोशाकका सुरक्षाकर्मीद्वारा विमानस्थलमा रोकिएको थियो ।
- मानव अधिकार रक्षकहरुलाई माओवादीबाट ज्यान मार्नेसम्मको धम्की दिने, कुटपीट गर्ने, शारिरीक मानसिक यातना दिने तथा अपहरण समेत गरेको पाइयो ।

३ संकटकालको घोषणाबाट परेको असर

- संकटकालको घोषणाले संविधान तथा अन्य प्रचलित नेपाल कानूनले प्रदान गरेका अधिकारहरु र मानव अधिकार सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय कानूनले प्रदान गरेका हक अधिकारहरुको प्रचलनमा अवरोध सिर्जना भएको थियो ।
- संकटकालको घोषणाले नेपालको मानव अधिकारको स्थिति विग्रिएकोमा अन्तर्राष्ट्रिय जगतबाट चिन्ता व्यक्त गरिएको थियो । संयुक्त राष्ट्र संघ, एम्नेष्टी इन्टरनेशनल, एन.एफ.जे., भारत, अमेरिका, बेलायत, युरोपेली युनियन लगायतका मित्र राष्ट्रहरुले नेपालको मानव अधिकारको अवस्थाप्रति चिन्ता व्यक्त गरेका थिए ।
- जेनेभामा सम्पन्न राष्ट्रसंघीय मानव अधिकार आयोगको ६१ औं अधिवेशनमा प्रस्ताव नं. ९ पारित गर्ने संभावना बढेपछि सरकारले मानव अधिकारको अवस्था अनुगमन गर्न नेपालमा राष्ट्रसंघीय उच्च आयोगको कार्यालय खोल्न सहमति जनायो ।
- नेपालमा मानव अधिकारको अवस्था चिन्ताजनक रहेको भन्दै आधारभुत मानव अधिकारहरुको पुर्नवहाली, प्रजातान्त्रिक अभ्यासको आरम्भ र बन्दी बनाईएका नेता कार्यकर्ताहरुको अविलम्ब रिहाई हुनु पर्ने शर्तहरु उल्लेख भएको प्रस्ताव नं. १९ उक्त वैठकले पारित गर्यो ।

- ४ अनुगमन तथा अनुसन्धानबाट प्राप्त तथ्यको आधारमा आयोगले चालेका केही महत्वपूर्ण कदमहरू**
- ४.१ नजरबन्द र स्थानहदको सम्बन्धमा आयोगबाट तत्काल गरिएका सफारिश**
१. सार्वजनिक सुरक्षा ऐन, २०४६ बमोजिम स्थानहद तोकी आफैनै निवासमा नजरबन्दमा रहेकाहरूलाई दिईएको पूर्जीमा उल्लेख भए बाहेक अन्य मौलिक तथा कानूनी अधिकारहरूको प्रयोग गर्न दिन आवश्यक व्यवस्था मिलाउने दायित्व सरकारको भएकोले सो सम्बन्धमा अविलम्ब आवश्यक व्यवस्था गर्न ।
 २. नजरबन्दमा राखिएका व्यक्तिहरूको परिवार तथा नातेदारको मौलिक हकको निर्वाध प्रयोगमा आघात नपुऱ्याउन अविलम्ब आवश्यक व्यवस्था गर्न ।
 ३. निवारक नजरबन्दमा रहेकाहरूलाई सूचनाको अविच्छिन्न उपयोगका लागि कानूनले रोक नलगाएका प्रकाशित पत्रपत्रिका, रेडियो, टि.भि. लगायत निजले रोजेको पुस्तक अध्ययन गर्ने व्यवस्था मिलाउन ।
 ४. नजरबन्दमा रहेकाहरूको स्वास्थ्यलाई ध्यानमा राखी आवश्यकता अनुसार विशेषज्ञ चिकित्सकद्वारा उपचारको व्यवस्था अविलम्ब मिलाउन र उपचारमा लाग्ने औषधी लगायत अन्य सम्पूर्ण खर्च राज्यकै तर्फबाट व्यवस्था गर्न ।
 ५. नजरबन्दमा रहेका व्यक्तिहरूले रोजेको कानून व्यावसायीसँग सल्लाह लिन पाउने व्यवस्था मिलाउन ।
 ६. नजरबन्दमा रहेका परिक्षार्थीहरूलाई परीक्षामा सामेल हुन पाउने विशेष व्यवस्था अविलम्ब गर्न ।
 ७. थुनामा राखिएका बन्दीहरूको निवासको टेलिफोन अविलम्ब जोड्ने व्यवस्था गर्न ।
 ८. सैनिक व्यारेक बन्दीलाई थुनामा राख्ने मानवोचित ठाउँ नभएकोले बन्दीहरूलाई व्यारेक बाहेकका अन्य उपचारको सुविधा समेत भएका थुनुवा केन्द्रहरूमा सार्न ।

विश्लेषण तथा निष्कर्ष

- संकटकालको घोषणा आफैमा मानव अधिकारका दृष्टिले उचित होईन । नेपालमा बहुदलीय व्यवस्थाको पुर्नस्थापना पछि तेश्रो पटक घोषणा भएको संकटकालको अवधिमा प्रजातान्त्रिक तथा संवैधानिक व्यवस्था र मानव अधिकारका मूल्य र मान्यता माथि असर पार्ने काम भयो ।
- संविधानको धारा ११५(१) बमोजिम संकटकालको घोषणा गर्दा श्री ५ बाट संविधानको धारा ३५ (२) बमोजिम मन्त्रीपरिषदको सल्लाह र सम्मति लिनुपर्ने हुन्छ । तर यस पटक संकटकालको घोषणा गर्नु केही घटना पहिले नै मन्त्रिपरिषद्को विघटन गरि देशमा मन्त्रिपरिषद् नै नभएको अवस्थामा संकटकाल घोषणा गरिएको कारणले सो प्रकृया पूरा भएको पाइएन ।
- संविधानको धारा ११५ (२) बमोजिम संकटकालीन अवधि घोषणा भएको मितिले ३ महिनाभित्र अनुमोदनको लागि प्रतिनिधि सभाको बैठकमा पेश गर्नुपर्नेमा प्रतिनिधि सभा नरहेकोले सो प्रकृया समेत पूरा नभएकोले संकटकालको अन्त्य भएको पाइन्छ ।
- प्रतिनिधि सभा नरहेको अवस्थामा सो कार्य राष्ट्रिय सभाले गर्नु पर्ने वाध्यात्मक व्यवस्था धारा ११५ (६) ले गरेकोमा राष्ट्रिय सभाको बैठक समेत नवसेको कारणले संकटकालीन घोषणाको जनप्रतिनिधि मुलक निकायबाट छलफल गर्ने तथा अनुमोदन गराउने कार्य भएन ।
- नागरिक तथा राजनैतिक अधिकार विषयका महासन्धि १९६६ को धारा ४ मा संकटकालको घोषणा गर्दा यसको घोषणा गर्नु पर्नाको कारण, निलम्बन गरिएका अधिकार र त्यस्ता अधिकारहरूको निलम्बन गर्नु पर्नाको कारण तथा कति अवधिको लागि संकटकाल घोषणा गरिएको हो सो को जानकारी यथासिद्ध संयुक्त राष्ट्रसंघका महासिच्चव मार्फत उक्त महासिन्धिका पक्ष राष्ट्रहरूलाई जानकारी गराउनु पर्ने व्यवस्था गरिएकोमा सो को पालना समयमै नगरी सरकारले संकटकाल घोषणा भएको २ हप्तापछि मात्र जानकारी पठाएको थियो । उक्त धाराले संकटकालको अवधि किटान गरि पठाउनु पर्ने स्पष्ट व्यवस्था गरेकोमा सरकारले पठाएको जानकारीमा संकटकालको अवधिको बारेमा उल्लेख गरिएको थिएन । यसबाट सरकारले नागरिक तथा राजनीतिक अधिकार सम्बन्धी महासन्धिले व्यवस्था गरेको प्रकृया पूरा नगरेको देखिन्छ ।
- संकटकालीन अवस्थामा द्रन्द्ररत पक्षहरूबाट हुनसक्ने खतराको आशंकाले गर्दा व्यक्तिहरूले अपहरण गरिएका अधिकारहरूको रक्षार्थ उजुरी गर्न डराएको अवस्था रह्यो । यस्तो अवस्थामा पनि आयोगमा विभिन्न अधिकारहरूको रक्षार्थ कुल २३३ वटा उजुरीहरू पर्न आएका थिए ।

- संकटकालीन अवधिमा सुरक्षाकर्मीहरूबाट ४३८ र माओवादीबाट १५४ गरि कूल ५९२ जना व्यक्तिहरु मारिएको तथ्याङ्ग प्राप्त भएको छ ।
- संकटकालीन अवधिमा सबैभन्दा प्रभावित स्वतन्त्रता तथा सुरक्षाको अधिकार हो । यस अवधिमा राजनैतिक दलका कृयाकलापहरु बढी मात्रामा प्रभावित भए । विद्यार्थी, विभिन्न पेशागत संघ संगठनका कार्यकर्ताहरु, पत्रकार तथा मानव अधिकारकर्मीहरुको स्वतन्त्रता तथा सुरक्षाको अधिकारको उलंघन भएको पाइएको छ । संकटकालीन घोषणा शान्ति सुरक्षाको विग्रदो स्थितिलाई सुधार्न समेतको लागि भएकोमा सोको विपरित सरकारले राजनैतिक दलका नेता तथा कार्यकर्ता र मानव अधिकारकर्मीलाई पकाउ गर्ने, नजरबन्द तथा स्थानहद राखी स्वतन्त्रताको अधिकार हनन् भएको पाइयो ।
- आयोगको अनुगमनबाट प्राप्त तथ्याङ्ग अनुसार सरकारले संकटकालीन अवधिमा २०८५ जना व्यक्तिहरूलाई पकाउ गरी पकाउ गरेका अधिकांश व्यक्तिलाई थुनामा राख्नुपर्नेसम्म कानूनी आधार र कारण दिई पुर्जी दिइएको । यसबाट नागरिक तथा राजनैतिक अधिकार विषयक महासन्धि १९६६ को धारा ९ ले प्रदान गरेको स्वेच्छाचारी गिरफ्तारी विरुद्धको अधिकारको उलंघन भएको पाइयो ।
- नेपाल अधिराज्यको संविधान २०४७ को धारा १४(५) ले पकाउ गरिएका व्यक्तिलाई पकाउ भएको कारण सहितको सूचना यथाशक्य चाँडो दिनु पर्ने र उसलाई रोजेको कानून व्यावसायीसँग सल्लाह लिन पाउने हक प्रदान गरेको भएपनि आयोगले अनुगमनको क्रममा यो हकको व्यवहारमा परिपालना नभएको पाइयो ।
- पकाउ परी सरकारको नियन्त्रणमा रहेका व्यक्तिहरूको स्वास्थ्य उपचार गर्ने जिम्मेवारी राज्यकै हो । तर संकटकालको अवधिमा कतिपय अवस्थामा चिकित्सकको सिफारिश हुँदा समेत प्रभावकारी उपचारको व्यवस्था भएको पाइएन ।
- यस बाहेक बन्दीहरूको व्यवहार सम्बन्धी न्यूनतम मापदण्ड र नियमहरू १९५७ ले बन्दीहरूलाई समय समयमा आफ्ना विचार र प्रतिष्ठित मित्रहरूसँग कुराकानी गर्न दिईने, पत्रपत्रिका, समसामयिक वा विशेष संस्थागत प्रकाशनको अध्ययन र रेडियो प्रशारणको श्रवण समेतबाट समाचारका महत्वपूर्ण बुँदाको सूचना नियमित उपलब्ध गराउनुपर्ने लगायतका व्यवस्था गरेको भएपनि सो कार्य निर्वाध र नियमित रूपमा हुन सकेको पाइएन ।
- यस अवधिमा अदालतको आदेशबाट रिहा भएका व्यक्तिहरूलाई पुनः गिरफ्तार गर्ने, थुनामा राखिएका बन्दीहरूले न्यूनतम रूपमा उपभोग गर्न पाउने जस्तै- भेटघाट गर्न पाउने, पत्रपत्रिका पढ्न पाउने, कानून व्यवसायीसँग सल्लाह लिने पाउने जस्ता अधिकारहरूबाट समेत बच्चित गरिएको पाइयो ।
- राजनितिकर्मी तथा मानव अधिकरकर्मी र आयोगका सदस्यहरूलाई विना सूचना विमानस्थलबाट फर्काई सरकारले व्यक्तिको मान सम्मान तथा मर्यादामा आँच पुऱ्याउने कार्य गरेको देखिन्छ । थुनामा राखिएका बन्दीहरूलाई मानव अधिकार आयोगसँग भेट गर्न समेत पटक पटक अवरोध सृजना गरेर आयोगको स्वायत्त र स्वतन्त्रतामा अवरोध पुऱ्याई मिति २०६० चैत्र १३ गते श्री ५ को सरकारले जारी गरेको मानव अधिकार तथा अन्तर्राष्ट्रिय मानविय कानूनको कार्यान्यनमा श्री ५ को सरकारको प्रतिवद्वाताको समेत उलंघन भएको पाइन्छ ।
- ने.क.पा. (माओवादी) पक्षले नाकाबन्दी गर्ने, बन्दको आयोजना गर्ने सार्वजनिक स्थानमा विष्फोटक पदार्थ राखी त्रास फैलाउने, सर्वसाधारण व्यक्तिहरूलाई जर्वेजस्ति अपहरण गरि स्थिति अज्ञात बनाउने, जर्वेजस्ती विस्थापित गराउने, जर्वेजस्ती चन्दा उठाउने, द्वन्द्वमा संलग्न नरहेको पक्षलाई समेत प्रताडित गर्ने जस्ता मानव अधिकारका सिद्धान्त र जनेभा महासन्धिको साभा धारा ३ विपरितका कार्यहरु गरि व्यक्तिहरूको स्वतन्त्रता तथा सुरक्षाको अधिकारको व्यापक रूपमा उल्लंघन गरेको पाइएको छ ।
- संकटकालको घोषणा हुनु केही अगाडी देखि विना सूचना सञ्चार साधन माथि लगाईएको प्रतिबन्धले नागरिक अधिकारको मात्र उलंघन नभई व्यापार व्यावसाय र रोजगारी समेतमा नराम्रो असर परेको देखिन्छ ।
- यस अवधिमा सरकारले प्रकाशन तथा प्रसारण गृहमा हतियार सहितका सुरक्षाकर्मीहरु तैनाथ गरि पत्रकारहरूलाई मनोवैज्ञानिक त्रास उत्पन्न गराउने, समाचारहरु निष्पक्ष रूपमा प्रसारण गर्न रोक लगाएर विचार तथा अभिव्यक्ति स्वतन्त्रता कुणित गर्ने, उचित कारण विना पत्रकारहरूलाई थुनामा राख्ने तथा तारेखमा राख्ने समेत कार्य गरी विचार तथा अभिव्यक्ति र प्रेस तथा छापाखाना सम्बन्धी अधिकारको उलंघन गरेको पाइएको छ ।
- शाही घोषणाको समर्थनमा बाहेक अन्य कार्यक्रमहरुमा सरकारले व्यापक हस्तक्षेप गरि राजनितिक दलका कार्यकर्ता देखि सर्वसाधारणसम्मका व्यक्तिहरूलाई पकाउ गर्ने कार्य गरेर शान्तिपूर्वक भेला हुने अधिकारको उलंघन गरेको पाइएको छ ।

- संकटकालको अवधिमा सुरक्षाकर्मीले गिरफ्तार गरिसकेपछि यातना दिने, थुनामा राखिएका व्यक्तिहरूलाई यातना दिने कार्य गरी सरकारले नेपाल अधिराज्यको संविधान २०४७ को धारा १४ (४), यातना सम्बन्धी क्षतिपूर्ति ऐन २०५३ को दफा ३, को उलंघन गरिएको पाईन्छ । यस प्रकारको कार्यबाट नागरिक तथा राजनीतिक अधिकार विषयक महासन्धि १९६६ को धारा ७ तथा यातना र अन्य निर्दीयी, अमानविय वा अपमानजनक व्यवहार वा सजाय विरुद्धको महासन्धि १९६४ को धारा २ विपरित कार्य हुन गएको पाइन्छ ।
- संकटकाल घोषणा भएको मितिबाट पुरै दुई महिनासम्म संकटकालको घोषणाबाट रोक नलगाईएका अधिकारहरूको प्रचलनका लागि रिट दायर गर्न सकिन्छ सकिदैन भन्ने कुरामा निर्णय हुन सकेन । यसबाट निलम्बनमा नपरेका मौलिक हकहरूको उपचारमा समेत बाधा उत्पन्न हुन गई समयमा प्रभावकारी उपचार प्राप्त हुन सकेन ।
- बन्दीप्रत्यक्षीकरणको रिट दर्ता तथा बहस पैरवी गर्ने लगायतका कार्य र नागरिकको मौलिक हकको संरक्षणमा बन्दीप्रत्यक्षीकरणको रिट सुनुवाई गर्ने कार्यमा न्याय क्षेत्रको भूमिका सकारात्मक रहेको पाइएको छ ।
- जुन कारण देखाएर संकटकाल लगाईएको छ त्यससँग कुनै सरोकार नराख्ने किसिमको आदेश जारी गरि संवैधानिक अङ्गको रूपमा अखिलयार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग हुँदाहुँदै न्यायको मौलिक सिद्धान्त विपरित भ्रष्टाचार नियन्त्रण शाही आयोगको गठन गरिनुले नेपाल अधिराज्यको संविधानको धारा ८४ तथा नागरीक तथा राजनीतिक अधिकार विषयक महासन्धि १९६६ को धारा १४ समेतको उपेक्षा भएको छ ।
- शैक्षिक संस्थाको परिसरमा हतियार सहितका सुरक्षाकर्मी तैनाथ गर्ने, शैक्षिक क्षेत्रमा विद्यार्थीहरूलाई कुटपीट गर्ने, गोली चलाउने, विभिन्न प्रकारका शारीरिक मानसिक यातना दिने तथा थुनामा राखिएका व्यक्तिहरूलाई परीक्षा दिनबाट बच्चत गर्ने जस्ता कार्यहरु भएको पाइयो । माओवादी पक्षले शैक्षिक संस्थाहरु बन्द गराउने, नाकाबन्दी गर्ने, बम विष्फोट गराउने तथा शिक्षक तथा विद्यार्थीहरूको अपहरण गर्ने जस्ता कार्य गरी मानव अधिकारका सिद्धान्त र जेनेभा महासन्धि १९४९ को साभा धारा ३ को भावना विपरितका कार्य गरेको पाइयो । जसले शिक्षाको अधिकारको उपभोगमा असर पाएँदो ।
- मानव अधिकार रक्षकहरूलाई सुरक्षाकर्मीबाट ज्यान मार्नेसम्मको धम्की दिने, पकाउ गरी वेपत्ता पार्ने, लामो समयसम्म थुनामा राख्ने, विभिन्न भुद्धा मुद्दा लगाई लामो समयसम्म सुरक्षाकर्मीको हिरासतमा राख्ने, थुनामा राख्न्दा पनि दुर्घटनाको रूपमा टेलिफोन, ईमेल, इन्टरनेट लगायतका सञ्चारका माध्यमहरूमा अवरोध गरी सुचना तथा संचारको अधिकारको उपभोगमा बाधा पुगेको पाइयो ।

श्री ५ को सरकारलाई सिफारिस

- संकटकालको घोषणा गर्दा नै राज्यले संविधान तथा नागरिक तथा राजनीतिक अधिकार सम्बन्धी अनुबन्ध १९६६ को व्यवस्था अनुरूप गरी त्यस्तो घोषणामा नागरिकका अहरणीय अधिकारको सुनिश्चितता पनि गरिनुपर्नेमा संकटकालको घोषणा गर्नु पूर्वका शर्तहरूको पूर्ण पालना गरिएको पाइएन । तसर्थ नागरिकका अधिकारहरूमा आवश्यक मात्रामा मात्र रोक लगाउन सकिनेमा सो बमोजिम भएको पाइएन । साथै सुरक्षाकर्मीले आवश्यक भन्दा वढी शक्तिको प्रयोग गरेको पाइएकोले सो तर्फ सम्बन्धित निकायलाई आवश्यक निर्देशन दिने ।
- राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगबाट संकटकालको अवधिमा आयोगबाट विभिन्न मितिमा गरिएका सिफारिसहरूको हालसम्म पनि पूर्णरूपमा कार्यान्वयन भएको नपाइएकोले उक्त सिफारिसहरूको अविलम्ब कार्यान्वयन गरी आयोगलाई जानकारी उपलब्ध गराउने ।
- शान्तिपूर्ण विरोध प्रदर्शनको क्रममा जनकपुरको धनुषा र जलेश्वर इलाकामा पकाउ गरी सकेपछि राजनीतिक दलका नेता कार्यकर्ताहरु माथि सुरक्षाकर्मीद्वारा आवश्यक भन्दा अत्यधिक शक्तिको प्रयोग गरेको पाइएकोले दोषीको पहिचान गरी आवश्यक कारवाही गर्न तथा घाइतेहरूको उपचारमा लागेको सम्पूर्ण खर्च राज्यको तर्फबाट व्यहोर्ने ।
- थुनामा रहेका व्यक्तिले न्युनतम रूपमा उपभोग गर्न पाउने अधिकारलाई सुनिश्चित गर्न आवश्यक व्यवस्था मिलाउने ।

ने.क.पा. (माओवादी) लाई आहान

- ने.क.पा. (माओवादी) पक्षबाट भएका कतिपय कार्यले मानव अधिकार तथा मानविय कानूनको उल्लंघन गरी सर्वसाधारण प्रति ज्यादती हुन गएको पाइएको छ । ने.क.पा. (माओवादी) पक्षले नाकाबन्दी गर्ने, सार्वजनिक

ठाँउहरुमा बन्दको आयोजना गर्ने, सार्वजनिक स्थानमा विष्फोटक पदार्थ राखि त्रास फैलाउने, सर्वसाधारण व्यक्तिहरुलाई जर्वजस्ती अपहरण गरि स्थिति अज्ञात बनाउने, जर्वजस्ती विस्थापित गराउने, चन्दा उठाउने, विधार्थी तथा शिक्षकहरुलाई बलपूर्वक कार्यक्रमहरुमा भाग लिन लगाउने, निशस्त्र सुरक्षाकर्मीलाई कब्जामा लिई मार्ने जस्ता कार्यहरु भइरहेको पाईएकोले त्यस्तो कार्य मानव अधिकारका विश्वव्यापी सिद्धान्त एवं जेनेभा महासन्धि १९४९ को साझा धारा ३ समेतको विपरित भएकोले उक्त कार्य नदोहोच्याउन पटक पटक आव्हान गरिएको भएता पनि उपरोक्त कार्यहरु हालसम्म जारी रहेको पाइएकोले सो कार्यहरु नदोहोच्याउन पुनः आव्हान गर्ने ।